

Hlubinková, Zuzana

**Tvoření ukazovacích a neurčitých zájmen v nářečích
východomoravských**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná. 2000, vol. 49, iss. A48, pp. [127]-130*

ISBN 80-210-2350-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101664>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZUZANA HLUBINKOVÁ

TVOŘENÍ UKAZOVACÍCH A NEURČITÝCH ZÁJMEN V NÁŘEČÍCH VÝCHODOMORAVSKÝCH

V našem příspěvku analyzujeme tvoření ukazovacích a neurčitých zájmen v těchto dialektech. Nářeční skupina východomoravská zabírá široký pruh na východě České republiky, tj. větší část tzv. Moravského Valašska, Slovácko, přimykající se Hranicko a Kelečsko a pás táhnoucí se od Kroměříže k jihozápadu (tzv. dolská nářečí; viz Bělič 1972, s. 11). Kopaničářská nářečí (úzký pruh severovýchodně a východně od Strážnice, území nově kolonizované ze Slovenska) jsme do našeho výzkumu nezahrnuli.

Opíráme se o nářeční materiál získaný přímým výzkumem v letech 1985–1987 ve třinácti obcích: Prostřední Bečva (na přiložené mapě pod zkratkou PBe), Juřinka (Juř), Lhota u Kelče (LhKč), Halenkov (Hal), Trnava (Trn), Študlov (Štu), Lhota (u Malenovic, Lh), Bohuslavice nad Vláfí (BhVl), Popovice (Pop), Vřesovice (Vřes), Vnorovy (Vnor), Kobylí (Kob), Mikulčice (Mik).

Zájmena jsou zástupná slova za substantiva a adjektiva. Specifické rysy vykazují ve východomoravských dialektech jen některé typy zájmen, a to zájmena ukazovací a neurčitá, u nich se uplatnila jak prefixace, tak sufixace.

Funkcí zájmen *u k a z o v a c í c h* je přímo ukazovat ke skutečnosti. Specifikum představuje celá řada nářečních prefixů (*to-*, *tudy-*, *toť-*, *toťkaj-/totkaj-*, *hen-*, *henkaj-*), jimiž se u ukazovacího zájmena *ten* (zájmenné paradigmatické skloňování tvrdého typu) zpřesňuje orientace v prostoru. Výrazy s prefixy *to-* (*toten*), *tudy-* (*tudyten*), *toť-* (*toťten*) a *toťkaj-/totkaj-* (*toťkajten/totkajten*) ukazují na blízké substance. Významově se od nich liší zájmeno s prefixem *hen-* (*henten*). Odkazuje na substance, které nejsou v bezprostřední blízkosti. Odkazování na vzdálenější substance vyjadřuje výraz *henkajten* (prefix *henkaj-*). Na vzdálené substance ukazuje též zájmeno *tamten* (prefix *tam-*). Jako jediné z výše uvedených zájmen se vyskytuje i v jazyce spisovném. A. Kašík (1908, s. 63) zaznamenal též variantu *toťkatén*. Tuto variantu náš nářeční výzkum z osmdesátých let již nezachytil.

Některé formanty lze alternativně chápat také jako první členy spřežek, protože *tudy*, *toť*, *hen*, *henkaj*, *toťkaj* a *tam* se vyskytují v nářečích jako samostatná adverbia.

Postfixy představují specifický rys tvoření zájmen ve východomoravských nářečích. S ukazovacím zájmenem *ten* se pojí postfixy *-tok* (*tentok*) a *te-* (*tente*). Druhý postfix se objevuje pouze na jižním Valašsku. Další doložený postfix *-to* (*tento*) se vyskytuje i ve spisovném jazyce.

Bohatý repertoár prefixů se uplatňuje i při tvoření zájmen neurčitých. K nim patří vedle *leda(s)-*, *máto-* (Při přepisu nářečního materiálu dodržujeme jen některé zásady dialektologického přepisu, vedeme např. tvrdé *l*) a *gde-* nářeční formanty *ne-*, *leci-*, *sotvá-* a *bar-lbár(s)-*. Zájmena neurčitá se odvozují ze zájmen tázacích.

Nejužívanějším prefixem je *ne-*. Jde o starý prefix *ne-* místo *ně-* vyskytující se u zájmen a zájmenných příslovcí (Bělič, 1972, s. 44). Tímto prefixem se tvoří následující zájmena neurčitá: *negdolnehdolnedo* (U zájmen [těž u příslovcí] dochází k disimilaci artikulačního způsobu *g* [<*k*] v *h* zvláště před souhláskou *d* v případech jako *hdolňhdo*, popř. nastává disimilační zánik *g* [*h*], např. *do*, *ňido* [srov. J. Bělič, 1972, s. 64].), *necolnecco* (Souhlásky, které jsou od původu jednoduché, se v postavení mezi samohláskami v jistém rozsahu vyslovují zdvojeně [dlouze], srov. J. Bělič, 1972, s. 55–56. Při nářečním výzkumu jsme podobu *necco* zachytili pouze na Kloboucku. A. Vašek [1967, s. 47] ji zaznamenal i na přilehlém jihovýchodním Zlínsku a jihozápadním Vsetínsku, ojedinele též jinde.), *nejaký*, *nekery* a *nečí*.

Neurčitost představuje význam značně členěný. Některá zájmena mohou vyjadřovat určitý odstín neurčitosti, např. *negdolnehdolnedo* označuje zcela neurčeného člověka. Naproti tomu zájmeno *gdosi/hdosi/dosi* utvořené postfixem *-si* má význam „neurčený člověk patříci do jisté skupiny“. Postfixem *-si* jsou utvořeny i výrazy *cosi* a *čísí*. U zájmena *cosik* vydělujeme nářeční postfix *-sik*.

Předponami *leda(s)-*, *leci-*, *bar-lbár(s)-* se tvoří výrazy *ledagdol/ledazgdol/ledahdol/ledado*, *ledacol/ledasco*, *ledajaký*, dále *lecido*, *lecico* a *bargdol/bárgdol/bárgzgdol/bárho*, *barcol/bárco*. Jejich význam se z velké části shoduje, lze je charakterizovat jako „neurčitost s odstínem různosti“.

Pochybnost o výskytu vyjadřují formace s prefixem *sotvá-* (*sotvágdol/sotvádo*, *sotváco*) a význam „omezení výskytu“ mají výrazy s formantem *máto-* (*mátogdol/mátodo*, *mátoco*). Sem patří také zájmena s prefixem *gde-* (*gdegdo*, *gdeco*, *gdejaký*). Formace s tímto prefixem vyjadřují téměř všeobecnou platnost.

Prefixy *leda(s)-*, *máto-* a *kde-* se vyskytují i v jazyce spisovném.

Některé z výše uvedených formantů mohou plnit funkci samostatných slov (např. *gde*), a proto je lze z hlediska formy alternativně považovat i za první členy sprežek.

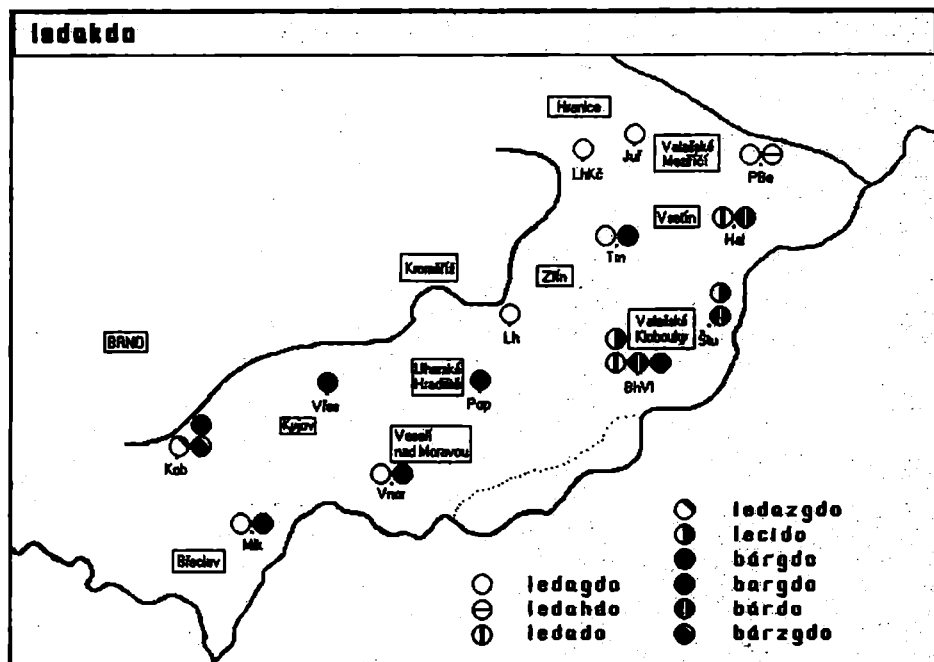
Odvozeniny se základem *kdo* se skloňují podle vzoru „ten“ (s výjimkou 7. pádu sg.), deriváty s *co* mají skloňování podle vzoru „náš“. Jako adjektiva tvrdého nebo měkkého typu se skloňují odvozeniny se základy *jaký*, *kerý*, *čí*.

Prefixy *leda(s)-*, *leci-* a *bár-lbar(s)-* se diferencují i územně. Znázorňujeme je na mapě *ledakdo*.

Na mapě *ledakdo* se odvozenina *bárgdo* vyskytuje na celém území východomoravských dialektů kromě severních oblastí (v hláskové obměně *bargdo* na Kyjovsku a v Tmavě, *bárho* na Vsetínsku a širokém Kloboucku, *bárgzgddo* na západě dolských nářečí). Výraz *ledagdo* je na jižní polovině Slovácka, v západ-

ním cípu dolských dialektů (zde v podobě *ledazgdo*), na téměř celém Valašsku a na severovýchodním Slovácku (na Vsetínsku, v Bohuslavicích nad Vlčí v obměně *ledado*, v Prostřední Bečvě *ledahdo*). Ze širokého Kloboucka je doložen sporadický výraz *lecido*.

Náš nářeční materiál dokládá, že specifické rysy mohou z hlediska slovo-
tvorného vykazovat některé dosud méně probádané slovní druhy, v našem pří-
padě zájmena (srov. též předložky, Hlubinková, 1995).

LITERATURA

- BĚLČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972.
 HLUBINKOVÁ, Z.: Tvoření předložek ve východomoravských dialektech. In: SPFFBU, A 43, 1995, s. 93–95.
 KAŠÍK, A.: Popis a rozbor nářečí středobečevského. Praha 1908.
 Mluvnice spisovné češtiny I, II. Praha 1986.
 Slovník spisovného jazyka I (A–M). Praha 1971.
 VAŠEK, A.: Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Praha 1967.

FORMATION OF PRONOUNS IN EAST MORAVIAN DIALECTS

The study deals with the formation of pronouns in East Moravian dialects, the sphere that has not been paid much attention so far. It is based on the dialectal material collected by the direct research in East Moravia in 1980s. It turns out that from the point of view of word-formation only some types of demonstrative and indefinite pronouns show specific features. Significant feature of pronouns is represented by the whole row of dialectal prefixes (*to-*, *tudy-*, *toť-*, *toťkaj-/toťkaj-*, *hen-*, *henkaj-*), by which the orientation in place is specified within the framework of the demonstrative pronoun *ten* (e. g. expressions *toten*, *tudyten*, *toťten* and *toťkajten/toťkajten* point towards near substances). Postfixes *-tok* (*tentok*), *-te* (*tente*) represent other specific formants. Within the indefinite pronouns also dialectal prefixes *ne-*, *leci-*, *sořvá-* and *bar-/bár(s)-* (e. g. *nejaký*, *lecido*, *sořvářdo*, *bargdo/bářřdo*) and postfix *-sik* (*cosik*) appear, next to formants *leda(s)-*, *máto-* and *gde-*. Prefixes *leda(s)-*, *leci-* and *bar-/bár(s)-* differ territorially, too. They can be seen on the map ledakdo.

Zuzana Hlubinková
dialektologické oddělení
Ústavu pro jazyk český AV ČR
Veveří 97
602 00 Brno